

НЯКОИ СЛАБОСТИ ПРИ ПРЕВОДА НА РУСКИТЕ УСЛОВНИ КОНСТРУКЦИИ

При превеждане от чужд език всеки преводач несъзнателно се стреми да запази не само синтактичната структура на изходния текст (по-нататък ИТ), но и да използва еднотипна или както ги наричат в лингвистичната литература — изоморфни морфологични форми: деепричастията от оригинала да изразява с деепричастия, причастните конструкции с причастни конструкции и пр. Крайна проява на този несъзнателен стремеж е граматическият буквализъм, т. е. порочното копиране на граматическите особености на изходния текст, дори когато се нарушават нормите на приемащия език (ПЕ).

Нееднотипни или аломорфни форми и конструкции се използват обикновено, когато в ПЕ липсват сътносителни форми и конструкции или когато те имат там по-различни функции или по-ограничена употреба, отколкото в езика на оригинала.

Понякога обаче ПЕ е по-богат в известни отношения от изходния език (ИЕ), разполага с форми и структури, които по-точно и по нюансирано могат да изразят дадено съдържание. В такъв случай, въпреки че може да се използват и еднотипни форми и конструкции, преводачът предпочита други, нееднотипни, които му предлага ПЕ, иди, както се казва, приляга до трансформиран превод, служи си с преводачески трансформации.

Целта на настоящата статия е да посочи случаи, когато при превод от руски се пренебрегват богатите възможности на българския език и под влияние на оригинала се използват еднотипни форми и конструкции, въпреки че в ПЕ има по-специализирани изразни средства. Тези еднотипни форми не са погрешни, те са възможни, допустими, но систематичното им прилагане води до обединяване на езика.

Наблюдения са правени върху превода на разнообразни условни конструкции, ексцерпирани от най-новата съветска художествена проза. Изборът на тези именно произведения се определяше от значителността на автора им и наличието на превод, направен

от опитен преводач. Същевременно бяха анализирани и произведения от добри съвременни български писатели за да се съпостави богатството на изразните средства в оригиналната и в преводната литература.

Анализирани бяха всички конструкции с условно значение — от най-специализирания начин за изразяване на условни отношения — сложните съставни изречения с подчинени условни — до най-недиференцираното им загатване чрез сложни съчинени и безсъюзни изречения.

Преди да преминем към темата, ще изложим накратко най-важните изводи от анализа на условните конструкции в двата езика. За целта използваме една по-голяма студия на тема „Изразяване на категорията условност в руски и български език“ (в сборника „Прояви на междуезикова асиметрия при превод от чужд език на български, изд. БАН, под печат).¹

1. Най-яркият и специализиран начин за изразяване на условни отношения в двата езика са сложните съставни изречения с подчинено условно, чиито сказуеми са свързани по смисъл, „приспособени“ са едно към друго по вид, време и модалност и са съединени със специален условен съюз.

2. Освен това в двата езика условна зависимост може да се наблюдава и в простото изречение: в такъв случай действието на глагола-сказуемо зависи не от друго действие, а от някакъв факт, изразен с обстоятелствено определение (*Не бих успял без твоя помощ*).

3. При определено семантично съдържание и определено съотношение на глаголните форми условни отношения могат да изразяват и сложните съчинени и безсъюзните изречения. (*Прочитай эту статью и ты поймешь суть вопроса. Скажи он тогда никто не поверил бы*).

4. В руския език — особено в разговорната и народната реч — безсъюзните изречения изразяват 34 пъти по-често условни отношения, отколкото в български (от 202 руски безсъюзни изречения само 6 са приведени с безсъюзни на български).

5. В руския език в сложните съставни изречения много често подчиненото условно изречение е инфинитивно. В българския език, където има само остатъци от инфинитив, се използват при превод индикативни форми в лични, безлични или обобщено-лични изре-

¹ Същинят сборник включва и студиите на *Б. Алексиева*, „Прояви на асиметрия в превода на условни изречения от английски на български“ и на *М. Иванова*, „Прояви на междуезикова асиметрия при превод от полски на български език (с оглед на условното наклонение)“. В студиите на *Б. Алексиева* и *Ив. Васева* се изследват въпроси на категорията **условност** изобщо, а студията на *М. Иванова* е посветена конкретно на проблемите на предаването на **условното наклонение**.

чения. Напр. *Если вам дать пилу, легче будет? — Ако ви дам трион, по-лесно ли ще бъде?*... *Если умно живеть, можно и на хорошее надеяться. — Ако живееш (ако живеем) умно.*...

6. При изразяване на условни отношения и двата езика използват формите на условно наклонение, но в руския език те се срещат повече от два пъти по-често, отколкото в българския (в нашия материал в 151 руски и 71 български примера). Това засяга всички типове изречения: сложни, прости и безсъюзни.

Наблюденията показват, че основните слабости на преводите от руски засягат избора на форма за глагола-сказуемо и избора на съюз. Преди всичко под влияние на руския език в преводите се употребява по-често условно наклонение, отколкото в оригиналната българска литература, а от друга страна — пренебрегват се глаголни форми и съюзи, които нямат пряко съответствие в руския език, но могат по-точно да изразят дадено значение. Ще се спрем на тези въпроси, като изкуствено, за удобство, ги обособим.

I. РАЗШИРЕНА УПОТРЕБА НА УСЛОВНО НАКЛОНЕНИЕ

В руския език условното наклонение се използва и в двете части на сложните съставни изречения: в обуславящата (*Если бы я знала*) и в обуславяната (*я бы пришла*). Най-често така се изразява нереализирана възможност (*я не знала и поэтому не пришла*), но се среща и в потенциално-условни изречения. Напр.: *И ты бы, наверно, подзакусила, если бы отправилась в такой дальний путь* (Н. Нос. 211).

В българския език обикновено и двете части имат индикативна модалност или само в главното изречение (заключението) се използва условно наклонение. Напр.: *Ако не бяхме ние, кой знае дали и досега госпожица Маринова щеше да напълни кошицата* (К. Калчев, 165). *Навярно би се живяло тук, ако не бях наляял така фатално на Холерата* (П. Вежинов, 36).

Примери като *Да би мирно седяло, не би чудо видяло* с условно наклонение ѝ в подчиненото изречение се срещат изключително рядко: в нашия корпус, който наброява 800 примера с условна конструкция в българския материал и 1400 примера от преводи, има само един с условно наклонение в подчиненото условно изречение: *Да би го видяла* (вм. *да беше го видяла, ако го видеше*) *сега майка му — как би се гордяла с него, бъдещия велик ловец, който ще препитава рода* (Ч. Айтм. П. пес, 38).

Съвсем рядкото използване на условно наклонение в подчинени изречения Л. Андрейчин обяснява с това, че условната отсянка е изразена достатъчно ясно от условния съюз **ако**, **ако да**, **да**. „Изрази, като **ако** бях получил вместо **ако получва** или **ако**

бях получил — пише авторът — се срещат по-рядко и звучат не-естествено (особено в преводи от чужди езици)².

В българския език има два начина за изразяване на извода (в главното изречение): с условно наклонение (*бих дошъл, бих казал*) и с бъдеще в миналото (*щях да дойда, нямаше да кажа*). Те не са напълно синонимни нито стилистично (условното наклонение е по-книжна форма, характерна за писмената реч и за езика на интелигенцията), нито семантично: както посочва Л. Андрейчин, бъдеще в миналото изразява действие по-сигурно, напълно решено и зависещо само от някои външни условия, докато условното наклонение показва, че действието се предвижда само като възможно, но още не като решено и следователно зависещо не само от външни условия, но и от по-нататъшното решение на дадено лице³. Да сравним два превода на изречението „*И если бы случилось погибнуть, то и погиб бы он с мыслю о Марье*“ (В. Шукшин, 356): а) Да бяха го убили, пак с мисълта за Маря щеше да загине (164) и б) Да бяха го убили, пак с мисълта за Маря би загинал. Кондиционалната форма „би загинал“ изразява не само по-голяма неувереност, но има и отсянка на готовност и съгласие, докато „щеше да загине“ звучи по-категорично.

Това богатство на българския език отбележва още в 1912 г. Ю. Трифонов⁴. Малцина преводачи обаче използват достатъчно това богатство — възможността с различни глаголни форми да нюансират различни модални отсенки в аподозиса. Срв. напр.: *Да, так бы ему и сказал бы и был бы счастлив, сказать перед смертью именно так, но теперь всему приходил конец* (Ч. Айтм. П. пес., 34). — *Да, така би му казал* (изразява желание, готовност) и *щеше да бъде щастлив* (изразява сигурно следствие), *ако точно така му кажеше преди смъртта си, но вече на всичко настъпващие краят* (92). Нещо повече: при избор на глаголна форма за сказуемото в главното изречение често пъти преводачите предпочитат единотипната с оригинала форма (условното наклонение) дори в случаите, когато е много по-уместно бъдеще в миналото (например в реплики на деца). Напр.: *Он, Аким, был бы не Аким, если бы не знал, что у него в семье, да и не только в семье, во всем селе* (П. Прокурин, 22). — *Аким не би бил Аким* (срв. нямаше да е Аким), *ако не знаеше какво става в семейството му, пък и не само в семейството му, а в цялото село* (24).

² Л. Андрейчин, Основна българска граматика, II изд. 1978, с. 253.

³ Л. Андрейчин, Попов, К., Стоянов, Ст., Граматика на българския език, 1977, с. 279.

⁴ Ю. Трифонов, Съединение на бих с причастие на -л в новобългарски книжовен език. — В: Сборник в чест на Л. Милетич, 1912, с. 358—359.

Наблюденията показват, че в българския език формите на условното наклонение изразяват най-често възможност/невъзможност или желание/нежелание. Напр.: *Ако гледаше към мене, тя би видяла* (можеше да види) *уплахата в погледа ми* (П. Вежинов, 39). В този контекст „щеше да види“ изразява висока степен на вероятност, почти сигурност. Срв. също: *Ако някой го попита защо му е този камион, той не би отговорил* (нямаше да може да отговори).

При друг семантичен кръг глаголи формата на условно наклонение изразява готовност, желание, съзнателен избор на някакво решение. Напр.: *Аз също бих останал тук* (бих се съгласил, бих пожелал да остана), *ако не беше тоя проклет французин от режията, когото трябваше да видя в Атина* (Д. Димов, 75).

Добрите стилисти употребяват понякога различни глаголни форми (условно наклонение и бъдеще в миналото) в еднаква синтактична функция, подсказвайки по такъв начин различни отсенки. Напр.: *Ако не беше ординарец, сигурно би станал калугер* (би пожелал, би решил да стане) и *също така робски щеше да служи на владиката, както сега служеше на полковника* (Ем. Станев, 77).

В много случаи обаче контекстът неутрализира семантичната разлика между двете форми и изборът на една от тях се определя от стилистични съображения: както вече казахме, формите на условното наклонение са по-книжни, отколкото на бъдеще в миналото. Това обяснява и широката употреба на формите с *щеше* (*щеше да дойде, щеше да каже*) и *нямаше* (*нямаше да направи*). Бъдеще в миналото се употребява толкова често в условни изречения, че някои учени го смятат за специална форма на условно наклонение — „ирреалис“, която означава неосъществено намерение или действие, чиято реализация е зависела от реализациата на друго неосъществено действие.⁵

В нашия корпус от оригиналната българска литература формите за бъдеще в миналото се срещат в 74% от примерите, а тези с условно наклонение — в 26%. В преводи от руски обаче процентът на примерите с условно наклонение е много по-голям. Както се казва, те не са погрешни, но явно с по-голямата си честота нарушават нормите на езика.

Засилена употреба на условното наклонение се наблюдава и в прости изречения с обстоятелствено пояснение за услоzие (*в друго време, на твоето място, без вас, при друг случай* и пр.). При тях условното значение се определя, от една страна, от взаимоотношението на семантиката на сказуемото и обстоятелственото

⁵ Вл. Георгиев, Дуриданов, И. Езикознание, 1965, с. 325.

пояснение, и от друга — от формата на сказуемото. В руския език глаголът е в условно наклонение, а в български — в условно наклонение или в бъдеще в миналото. Напр.: *Я бы на твоем месте учиться мотанул*, честное слово (Ф. Абрамов; 227) може да се преведе: *На твое място бих отишъл* (или *щях да отида*) да се уча, честна дума (25). И тук първата, изоморфна на руската форма изразява възможно, но още не напълно решено действие, а втората — по-сигурно действие, „зависещо само от някои външни условия“.

На практика обаче повечето, дори и опитни преводачи, без да вземат пред вид стилистичната и семантичната разлика между двете възможни форми, употребяват еднотипните форми. Срв. в реплика на дете: *Спасибо, братцы. Без вас я тут до вечера загорал бы* (Н. Носов, 99). — Благодаря, братчета. Без вас *бих се потил тук до вечерта* (86) — вм. *щях да се потя*, защото е в разговорен контекст и изразява сигурно следствие, зависещо само от външни условия. Или: *Тогда и дед Момун был бы другим человеком, а не таким, какой он есть* (Ч. Айтматов, Б. пароход, 38). — *Тогава и дядо Момун бил друг човек, а не такъв, какъвто е* (41).

Освен в разгледаните случаи, в които условното наклонение е употребено в зависима позиция (било в състава на сложно съставно или в просто изречение), в лингвистичната литература се отбелязват и случаи, когато то се среща вън от условни изречения и означава „възможно, но не условно в точния смисъл на думата действие“⁶.

В най-новите съветски академични граматики се разграничават две синтактични условни наклонения: со слагателное, което се употребява в независима позиция и означава потенциалност, т. е. възможност да се осъществи това, което се съобщава, в неопределен временен план, и условное, което се употребява само в зависима позиция в подчинени изречения.⁷ Както виждаме, и в съветската лингвистика се обособява употребата на условното наклонение в независима позиция, когато се посочва конкретно обуславящо условие. В такъв случай то изразява потенциална възможност или предположение и желателност. Напр.: *Было бы напрасно и даже беспактно опровергать это* (А. Толстой, 588). — *Би било безполезно и дори нетактично да опровергавам това* (91).

⁶ Л. Андрейчин, Попов, К., Стоянов. Ст. Цит съч. с. 277.

⁷ Грамматика современного русского литературного языка, АН СССР, 1970. (съкратено Гр. 70), с. 579, 582: Русская грамматика, т. II. Синтаксис, Наука, 1980, с. 102, 104. (М. Иванова също разграничава зависима и независима употреба, но в друго съмисъл: не според синтактичните позиции, връзки и зависимости, а семантично—вж. М. Иванова, Към семантичната характеристика на условното наклонение в полския и българския език (с оглед на превода). — Бълг. ез., 1983, кн. 1, с. 12.)

Нашите наблюдения показват, че в независима позиция най-често се срещат форми на условно наклонение от модалните глаголи **мочь**, **хотеть — мога**, **искам**. По този начин и морфологично, и лексикално се изразява възможност и желание. Напр.: *Ты бы хотел купить жизнь такой ценой?* (Е. Парнов, 100). — *Би ли искал да изкупиши живота си на такава цена?* (102). — *Ти би могъл най-малко да ръкводиши агитацията в някой отделен тютюнев склад* (Д. Димов, 70). — *Ты мог бы самое большое руководить агитацией на каком-нибудь одном табачном складе* (12).

Сравнително често се употребяват и в двата езика и условните форми **надо бы**, **следовало бы — би трявало**, които изразяват пожелание, внушение.

И тук в преводи от руски прави впечатление по-честата употреба на условното наклонение, въпреки че в руския език тези форми изразяват модални значения, които се предават на български чрез глаголните времена, особено в плана на миналото.⁸ Освен това не трябва да се забравя и друга съществена разлика: руското условно наклонение е стилистично неутрално: то звучи естествено както в авторска, така и в пряка реч, в репликите на хора от всички социални слоеве и възрасти. Затова то се употребява широко от всички автори. Формите на българското условно наклонение, на-против, се възприемат като малко книжни и характерни само за езика на интелигенцията. Те не звучат естествено в диалог, особено в реплики на деца и необразовани хора и поради това много автори ги избягват. Сравнително по-често ги употребяват писатели, като П. Вежинов, Д. Димов, Д. Талев.

Разполагаме с 35 примера с просто изречение с условно наклонение в независима позиция на руски и изоморфен еквивалент на български и 22 — с алломорфен функционален еквивалент (бъдеще време в миналото). В много от примерите двете форми са взаимозаменяеми. За голямата близост говори и фактът, че при една и съща ситуация в превода понякога се употребяват и двете форми. Напр.: — *Ну, не узнал бы, ей богу! — все потешался он.* — *Встретил бы где-нибудь — не узнал бы* (В. Щукшин, 448). — *Право да си кажа, не бих го познал!* — *продолжаваше подигравательно той.* — *Ако го срещнеш другаде — нямаше да го позная* (266).

Наред с това има и случаи, когато условното наклонение и бъдеще в миналото не могат да се заместват, защото се различават по семантика.

⁸ К. Г. Попов, Условното наклонение в руския език и неговите еквиваленти в българския език, — Ез. и литература, 1971, кн. 6; В. Станков, Българските глаголни времена, 1969; Модална употреба на глаголните времена в съвременния бълг. книжовен език. — ИИБЕ, кн. 15, С., БАН, 1967.

Бъдеще в миналото не може да бъде заменено с условно наклонение:

1) Когато изразява потенциално възможно, но неосъществено действие, поради което може да бъде заменено с модалния глагол **можеше** (в имперфект), т. е. има иреално условно значение. Напр.: *Убить бы мог, сколько!* (М. Шолохов, 86). — *Щеше да ме убиеш, мърсник!* (104). — срв.: можеше да ме убиеш, наスマлко не ме уби. Условното наклонение би внесло неуместна отсянка на готовност.

Задушил бы, гад, подумал очи, преодолевая слабость в ногах, поднялся (П. Прескурин, 67). — *Щеше да ме удуши* (срв. можеше да ме удуши, наスマлко да ме удуши), *гадината, помисли си той, и като надвиваща слабостта в краката, стана* (84).

2) Когато контекстът съдържа указания за висока степен на вероятност, условното наклонение е възможно, но не експлицира достатъчно сигурността в осъществяването на действието — едно значение, за което е „специализирана“ формата на бъдеще в миналото. Напр.: *Она не глядела на меня, тоже знаю, а я бы ее заставил — она бы и сквозь закрытые глаза увидела бы меня!* (С. Залыгин, 128). — *Тя не ме поглеждаше, и това знам, но щяха да я принудят, дори през затворени очи щеше да ме види* (151).

Обратно, не могат да бъдат заменени с бъдеще в миналото формите на условното наклонение, изразяващи:

1) Желание, съгласие, готовност. Напр.: *Я бы на тебя женился* (М. Шолохов, 66). — *Аз бих се оженил за тебе* (78). — *Просто ужас, до чего проголодался — признался Незнайка.* — *Кажется, целого слона съел бы* (Н. Носов, 70). — *Страшно съм изгладнял — призна си Незнайко.* — *Струва ми се, что бих изял цял слон* (60). — *Все бы, все отдала за такую минуту суповой ласки с любимым человеком* (А. Толстой, 548). — *Всичко, всичко бих дала за такава минута на сурова ласка с любимия човек* (41).

2) Потенциална възможност или невъзможност, напр.: *Я не сказала бы, что это Незнайка. У него довольно глуповатый вид* (Н. Носов, 91). — *Не бих казала, че това е Незнайко. Той изглежда доста глупаво* (80). — *Всеки външен наблюдател би ви казал* (може да каже), че е много добра съпруга (П. Вежинов, 12).

3) Меко внушение или съвет, деликатно предложение: *А Сиропчика тоже следовало бы подержать здесь в наказание* (Н. Носов, 12). — *А Сиропчик също би трябвало да подържим тук още малко за наказание* (10).

На случаите, когато формите на условно наклонение изразяват подкана или заповед, няма да се спирате, тъй като модалността е от друг тип (подбудителна).

Освен аналитичната форма на условно наклонение в българския език съществува още една морфологическа разновидност на условно наклонение — пристава (синтетична) форма — **пийвам, хапвам, вземвам**, която е възникнала към XVII в. в източните български говори.⁹ Както посочва Л. Андрейчин, между тези две форми съществува слаба семантична разлика: първата изразява евентуално възможно действие, втората — готовност или способност за извършване на дадено действие¹⁰ — и много ярка стилистична разлика: първата е книжна, втората — народна, почти неупотребяма в книжовния език. Форми, като **бодвам, обрисвам, земвам**, се срещат главно в пряка реч като средство за речева характеристика. Напр. у Чудомир: *По нас и пеленаците знаят табла колкото вас. Аз например спокойно изигравам с вас на по едно кило кръв* (217).

В преводи обаче те почти не срещат: в целия преводен корпус има само 3 примера (в преводи на Л. Минкова, К. Савов и К. Витанова). Напр.: — *A вот я про себя скажу — я пошел бы* (С. Залыгин). — *Виж, за себе си мога да кажа — аз не проща-вам, дигвам я* (71).

В реплики на селяни, занаятчи, стари хора при съответно семантично и стилистично обкръжение синтетичните форми **дигвам, изигравам** много по-ясно експлицират „готовност“ за извършване на действието, отколкото **бих дигнал, бих изиграл**.

II. СЛАБОСТИ ПРИ ИЗБОРА НА ВИДО-ВРЕМЕННА ФОРМА ЗА ГЛАГОЛА-СКАЗУЕМО

В сложните съставни изречения с подчинено условно съществува точно определена видо-временна парадигма за глагола-сказуемо на всеки модален тип условие: и реално, изразяващо несъществена възможност, потенциално (възможно), при което двете ситуации могат да бъдат, но могат и да не бъдат съществени, и реално (обуславящият фактор е реален, поради което изпъква причинно-аргументиращото значение). Например за изразяване на иреално условно значение руският език използва обикновено и в двете части формите на условно наклонение: *Если бы я знала, я бы не говорила.* Но същите условни конструкции от неиндикативен тип могат да изразяват и потенциално условно значение. В такъв случай широкият контекст и общият темпорален план на съобщението помагат да се разграничат двета типа

⁹ Ст. Стоянов, Граматика на българския книжовен език, 1980, с. 406.

¹⁰ Л. Андрейчин, Попов, К., Стоянов, Ст. Цит. съч., с. 278. Виж също Др. Матеев, Новата форма за условно наклонение в бълг. език.—ИИБЕ, кн. 3, С., БАН, 1954, с. 149.

хипотетично значение: в плана на миналото условието се възприема като иреално, в плана на бъдещето — като потенциално. При превод на български винаги се конкретизира модалният тип условие чрез различни видо-временни форми: при иреално условие в подчиненото изречение обикновено се среща минало несвършено, минало неопределено или минало предварително време (*ако знаех, ако съм знаел, ако бях знаел*), а в главното — бъдеще в миналото (*щях да се обадя, нямаше да чакам*) или по-рядко — условно наклонение (*бих се обадил*). При потенциално условие в подчиненото изречение се употребява най-често сегашно време свършен вид (*ако науча*), а в главното — бъдеще време (*ще им кажа*), бъдеще в миналото (*щях да кажа*) или повелително наклонение.¹¹ Напр.: *Если бы не дедовы сказки, очень мне скучно было бы зимой* (Ч. Айтматов, Б. пароход, 49) може да бъде представено като иреално условие с минало несвършено в протатиса и бъдеще в миналото в аподизиса: „*Да не бяха дядовите приказки, много скучно щеше да ми бъде зиме*“ и като потенциално условие със сегашно време в подчиненото и бъдеще — в главното изречение: „*Да не са дядовите приказки, много скучно ще ми бъде зиме.*“ Контекстът уточнява иреално значение. „*Если бы мне дали трех мужиков, я бы ее до холодов сделал*“ (В. Шукшин, 252) е преведено като потенциално условно изречение, защото контекстът подсказва бъдеще време: „*Ако ми дадат трима души, до студовете ще я потегна*“ (107) — става дума за къщата. Същото изречение в друг контекст може да се отнесе към миналото и да се преведе като изразяващо нереализирана възможност (иреално условие): „*Ако ми бяха дали трима души, щях да я потегна преди студовете*“.

С избора на време дори само в зависимото изречение преводачът може да акцентира, ако е необходимо, нереалността на обуславящата ситуация. Срв.: „*И если бы даже была еврейкой, — не вижу в этом преступления.*“ (А. Толстой, 534) може да се преведе „*Дори да бях еврейка — не виждам престъпление в това*“ (24) — имперфектът подчертава, че тя не е еврейка — и „*Дори да съм еврейка — не виждам престъпление в това.*“

За избора на форма в главното изречение вече стана дума в ч. I.

¹¹ Л. Андрейчин, Цит. съч., с. 309—310, 523—524; Ст. Георгиев, Сложно съставно изречение с подчинено обстоятелствено за условие, ч. I, Трудове на ВПИ „Кирил и Методий“, т. VI, В. Търново, 1968, с. 147—220; В. Станков, Българските глаголни времена, 1969, с. 115—116, 126—130; В. Москва—Еленска, Структурно-семантическое исследование гипотактической категории условия, Канд. дис., В. Търново, 1978; Выражение потенциального условия в болгарском и русском языках. Трудове на ВПИ „Кирил и Методий“, т. XII, кн. 2, 1977, с. 197—226. В. Търново. Р. Ницолова, Видове условни изречения в българския език. — В Помагало по бълг. синтаксис, С., 1979, с. 359—368; М. Иванова, Цит.стат.

При превод от руски често пъти преводачът трябва да избира между две или три възможни форми, тъй като българската темпорална система е по-бъгата от руската и предлага повече възможности за изразяване на дадено съдържание. При това почти не се срещат случаи, когато е избрана погрешна форма, тъй като езиковото съзнание подсказва винаги правилна, но не винаги най-добрата от възможните в случая. Забелязва се известно преизбрежение към редките и специализирани за точно определено значение морфологични форми, които не са преки съответствия на руските. Например обикновено в преводите се използва в подчиненото условно изречение изоморфната форма на сегашно време свършен вид (рус. будущее время) вместо много по-изразителния в много случаи имперфект, чието модално значение се приближава до значението на условното наклонение, изразяващо предполагаемо, възможно действие в бъдещето.¹² Подобна употреба се среща най-често в авторов текст, отразяващ мислите на героя. Срв.: *През главата му мина редицата от полицейски мерки, които щеше да поискат от държавата срещу тях, ако станеше тютюнев магнат* (Д. Димов, 55). Ако продължеха за Гърция, Мария щеше да остане в града, да почине, да отдъхне сама в къщата до склада, за която едва си спомняше от детинство (пак там, 62).

В превода почти не се среща и бъдеще предварително в миналото (*щях да съм оздравял*), което изразява нереализирано абсолютно сигурно хипотетично следствие, като се представя като реализиран факт. Тази форма Ст. Стоянов характеризира като означаваща действие, което се предполага, че е щяло да се осъществи в миналото преди друг минал момент, за който се мисли или говори. Следователно то може да се характеризира като хипотетично минало предварително време.¹³ Напр.: *И щях да са ме напарили на оня свят, ако не бяха хванали Адила* (Н. Хайтов, 89).

За превода е от голямо значение дали е отразена пълно и вярно степента на увереност в настъпването на обусловеното действие, явление или ситуация. Тук може да отбележим два случая:

1. Когато преводачът има възможност да употреби изоморфна форма бъдеще време, или транспонирана форма на сегашно, перфект, аорист в значение на бъдеще (в главното изречение), да използва модални думи както в оригинала и пр.

2. Когато в ПЕ липсва съответното езиково средство и преводачът трябва да потърси функционален еквивалент, за да изрази същото съмислово съдържание. Напр. руските отрицателни инфинитивни конструкции с дат. п. (*нам не продержаться, ей не*

¹² В. Станков, Модална употреба . . . 1967, с. 21.

¹³ Ст. Стоянов, Цит. съч., с. 373.

дотянути ся) нямат български съответствия. Обикновено те се превеждат с бъдеще време: *Вот если бинокль попадет в руки бабки, ему не поздоровиться*. (Ч. Айтматов, 50). Преводът „*Виж, ако бинокълът попадне в ръцете на баба, няма да се отърве*“ (62) не предава категоричността на оригинала. Почти редовно преводът на тези конструкции отслабва категоричността, защото малцина преводачи използват допълнителни лексикални средства, компенсиращи загубата (напр. *никога, по никой начин, в никой случай* и т. п.).

Към тази група специфични само за руския език средства за изтъкване на високата вероятност на следствието принадлежат и лексикално свързаните конструкции от фразеологичен тип с устойчив словоред: „стоило/стоит + инфинитив св. в. + съюз и, как + глагол“: *Стоило отстегнуть эту кнопку, и весь костюм каким-то непостижимым образом сваливался с плеч и молниеносно падал к ногам* (Н. Носов, 37). Тези конструкции изразяват не само голяма вероятност, но и повторителност и бързо, незабавно настъпване на обусловеното действие. На български им съответствуваат няколко варианта: „достатъчно е да + минало несв. вр. (кажеше)“; „само малко да + минало или сегашно вр. (мръднеш, мръднеше)“; „сегашно св. в. + ли + и...“ (забележиши ли... и...), или чисто темпорални конструкции с „щом“. Срв. *Достатъчно беше да се разкопче това копче (Разкопчееш ли това копче) и целият костюм по някакъв странен начин мълниеносно се свличаше от раменете и падаше в краката му* (33).

Друг характерен само за руския език начин за подчертаване на незабавното следствие са безсъюзните изречения. Срв. *Еще шаг сделаешь, арестую и в город к такой матери угоню, покормишь клюпов в каталажке* (П. Проскурин, 89). Поради изключително рядкото използване на безсъюзни изречения за изразяване на условни отношения в българския език там се появява обикновено сложно съставно изречение със съюз ли, напр.: „*Пристъпиши ли още една крачка ще те арестувам и ще видиш една майка в града, ще храниш дървениците в дранголника*“, макар че е възможен и двойният съюз **ха-ха**, за който ще стане дум **апо-късно**.

Освен значенията „сигурност, задължителност и незабавност на следствието“ понякога контекстът подсказва значение „продължителност на следствието“ или „продължителна валидност на обусловената ситуация“. Най-елементарният начин за изразяване на това значение в двата езика е употребата на глагол от несвършен вид в бъдеще време в главното изречение. Освен това всеки език има свои, специфични начини за акцентирането му: в руския език напр. глагол от св. в. с представка, изразяваща продължителност на действието, напр. *по-*, в български — народната

конструкция „има да + глагол от несв. в.“ (*има да чакаш*). Срв.: *Если он революцию оседляет, поработаешь ты на него, Задуй ветер, до кровавого пота, и твои волы будут его волами* (А. Толстой, 611). —*Ако тури юзда на революцията, има да му работиш, Задуй ветер, до кървава пот, и твоите волове ще станат негови волове* (119).

В преводи тези конструкции се срещат много по-рядко, отколкото в оригиналната българска литература. И тук обяснението е очевидно: в руския език такива пътища, а много преводачи недостатъчно познават и поради това недостатъчно използват богатството на българския език.

Тези конструкции и тяхната употреба не са проучени. Л. Андрейчин отбелязва, че „чрез свързване на глаголите с безличната форма **има** (*има да тичаш, има да търсиш, ще има да тичаш*) се означават бъдещи действия с отсянка на необходимост, продължителност и интензивност.¹¹

Много често връзката между обуславящата и обуславяната ситуация се представя като нееднократна, периодична. Видо-временните форми, с които се изразява повторителното значение в двата езика, са различни: в руския език повторение изразяват конструкции със **стоить** (**стоило** + инфинитив св. в. (сказать) и условни и безсъюзни изречения с бъдеще св. в. или минало несв. в. в подчиненото (протазиса) и (*если ухватится... если начинало покалывать*) и сегашно, бъдеще или минало несв. в. в главното (аподозиса).

В български повторителната условно-следствена връзка се изразява най-често с имперфект от св. в. или сегашно време св. в. в протазиса (подхванеше ли) и имперфект несв. в. в аподозиса (тръгваше). Много важен конструктивен елемент в повторителните потенциално-условни конструкции в българския език е съюзът **ли**.

Сравнението на преводи с руски оригинали ни убеждава, че дори и добрите преводачи не винаги отразяват значението „повторителност“ на условието. Например достатъчно е да се употреби в аподозиса глагол от свършен вид — и значението многократна повторяемост избледнява или съвсем се загубва, дори ако контекстът го поддържа. Срв.:

Только обещай, что теперь будешь слушаться меня, а если малыши будут спрашивать, кто выдумал воздушный шар, говори, что я (Н. Носов, 86) е преведено: „Само ми обещай, че сега ще ме слушаш и ако момичетата питат кой е измислил балона, ще кажеш (вм. ще казваш — И. В.), че съм аз (75).

¹¹ Л. Андрейчин. Цит. съч., с. 254.

III. СЛАБОСТИ ПРИ ИЗБОРА НА СЪЮЗ

В руския език условно-следствените отношения се изразяват по-недиференцирано, отколкото в българския:

а) едни и същи видо-временни форми изразяват два различни типа условие: кондиционалните форми — иреално и потенциално, индикативните — потенциално и реално условие;

б) едни и същи съюзи (с изключение на съюза **раз**) изразяват всички типове условни отношения.

В българския език, напротив, всеки модален тип условие се свързва с определени глаголни форми и не с всеки условен съюз.

В руския език условните съюзи **если**, **ежели**, **коли**, **когда**, **добро бы**, **коль скоро**, **в том случае**, **если, на тот случай, если** се различават само стилистично: **если** е стилистично неутрално, **ежели** — просторечно и разговорно, **коли**, **кабы** — просторечни, разговорни и народно-поетична, **когда** и **коль скоро** — старели, **добро бы** — разговорно, **когда** — остатяло, **коль скоро** — книжно и остатяло. Същото важи за съюзите с частицата **бы**: **если бы**, **ежели бы** и пр. Затова стилистично маркирани съюзи се употребяват в художествената литература като средство за речева характеристика на селяни, еснафи и необразовани хора. Напр.: *Ежели бы всего такого не было — откуда бы она взялась, нынешняя Лебяжка* (С. Залыгин, 86). — *Когда бы не так, над всеми людьми давно бы разбой восторжествовал* (пак там, 137). — *Да у него бы кости в земле перевернулись, кабы узнал* (Ф. Абрамов, 106).

В българския език между условните съюзи **ако**, **да**, **ли**, **като**, **когато**, **щом** има не само стилистична, но и семантична разлика. С най-широка семантика се отличава стилистично неутралният съюз **ако**, който може да изрази иреално и потенциално, а понякога и реално условие. Съюзът **да** е разговорен и изразява най-често иреално условие или желание, но понякога — и потенциално условие; съюзът **ли** е слабо разговорен и изразява само потенциално условие (съчетавайки го с темпорално значение), съюзите **като** и **щом** изразяват само реално условие, съчетавайки условното с причинно значение.

Поради своята стилистична неутралност най-широко се употребява в руския език съюзът **если** (404 примера от нашия материал). Неговите стилистични варианти се срещат много по-рядко: **ежели** — в 47 примера, **коли** — в 16, **кабы** — в 10, **когда бы** — в 15, **как (бы)** — в 12 и пр.

В българския език най-многозначен и стилистично неутрален е съюзът **ако**, който е пряко речниково съответствие на **если**. Поради това най-често на руското **если** съответствува българското **ако**, въпреки че в много случаи контекстът подсказва, че трябва

да се употреби по-конкретен, по-специализиран за дадено значение български съюз, напр. да, ли. Така от 316 примера със съюза **если** (останалите 88 са с **если бы**)

244	са преведени със съюза ако	(изразяват иреално, потенциално, 5-реално условие)
35	" " " " щом	(изразяват реално условие)
19	" " " " да	(изразяват иреално условие и желание)
7	" " " " ли	(изразяват потенциално условие)
4	" " " " като	(изразяват реално условие)
1	" " " " за да	(изразяват цел)

При превода на стилистичните варианти на **если** също преобладава съюзът **ако**. Така от 44 изречения с **ежели** 36 са преведени с **ако**, 4 — с **като** 3 — с **щом**, 1 — с **да**. От 10 примера с **кабы** 7 са преведени с **ако**, 2 — с **да** и 1 — с **като**.

Като изключим случаите, когато съюзът **ако** не може да изрази или недостатъчно ясно изразява съответния тип условие и затова то трябва да се конкретизира с друг съюз (напр. със съюза **щом**) — (реално условие), прави впечатление абсолютното господство на съюза **ако** в почти всички преводи от руски за сметка на всички други условни съюзи. Особено често се пренебрегва съюзът **да**: от общо 544 сложни съставни изречения с подчинено условно само в 40 е употребен в българския превод съюзът **да**. Дори в изречения, изразяващи иреално условие (неосъществена възможност) и желание, които се предават най-добре със съюза **да**, най-често намираме съюза **ако**. Срв. напр. *Если бы я знал, что золото не поможет моей Марте, разве я мог бы украсть?* (К. Паустовский, 625). — *Ако знаех, че златото няма да помогне на моята Марта, мигар щях да открадна?* (145). Или: *Черта бы ты ее у Киреева отбил, если бы я ей не внушил, что ты — гений, а тот — дурак* (С. Алешин, 175). — *Никога нямаше да я отнемеш от Киреев, ако аз ѝ бях внушил, че ти си гений, а той глупак* (26).

Срв. у Чудомир: *Чуден човек сте! Аз да имам толкова картини, ще обиколя цяла Европа* (197).

Много по-често, отколкото в оригиналната българска литература се среща съюзът **ако** вм. **да** и в условно-отстъпителни изречения от типа „*И если даже мать прикрикнет построже: „А руки! Руки кто будет мыть?“ — все равно в глазах у нее спрятана та же улыбка*“ (Ч. Айтматов, 76). — *И дори ако майката подвикне строго* (срв. дори да подвикне) „*А ръщете? Кой ще си мие ръщете?*“ — пак в очите ѝ е скътана същата тази усмивка (88).

Влиянието на руския оригинал се проявява и в това, че до като в оригиналната литература в условно-отстъпителни конструкции най-често срещаме само съюза **да** или **и да**: *Господ от не-
бето да слезе, ще го върна, ако не плати* (Н. Хайтов, 35). *И да
е видял, не ще посмее да каже на Михаил* (Ем. Станев, 194) — в преводите почти винаги се употребява частицата **дори** (*дори
и . . . , дори да* — рус. *если даже, даже если*).

Само във възклициелните оптативни изречения, които се оформят като иреално-условни, се употребява почти винаги съюзът **да**: *Aх, если б' возможно было оставить детей со спокой-
ным сердцем, в успокоенном мире!* (В. Астахов, 267). — *Ex, да
можехме да оставим децата си със спокойно сърце в успо-
коен свят!* (64). Това се обяснява с обстоятелството, че съюзът **да** и формата на имперфекта или плусквамперфекта са най-важните конструктивни елементи в българските оптативни изречения и езиковото съзнание на преводачите им подсказва правилното решение.

Разговорната отсянка на съюза **да** обяснява и честата му употреба при превода на руските безсъюзни изречения: там той се употребява 2,5 пъти по-често от **ако**. Напр.: *Был бы сын, мож-
ет, и не так сложилась бы судьба* (Ч. Айтматов, 56). — *Да бе-
ше жив синът му, може би съдбата му нямаше да е та-
кава* (63).

По-рядко се употребява в преводни текстове и съюзът **ли**, който обединява условно и темпорално значение (*щом като, ко-
гато*). Той изразява най-често последователност и повторител-
ност, периодичност. Напр.: *Метнал се на майка си, бог да я про-
сти:каже ли едно — не се помества от това, дето ти е казал* (Н. Хайтов, 59). Но в някои случаи контекстът способства за преосмисляне на темпоралното значение в условно-следствено с темпорален оттенък (по-подробно виж в кандидатската дисертация на В. Москва-Еленска, с. 14).

В лингвистичната литература не се отбелязва стилистичната му характеристика, но нашият материал свидетелствува за известна разговорност. Затова, а така също поради способността си да означава бързо, стремително и задължително следствие, съюзът **ли** се изравнява по честота на употреба с **ако** при превода на разговорните руски безсъюзни изречения, изразяващи не-диференцирано условно-следствени отношения. Напр.: *Умеешь радоваться — радуйся, умеешь радовать — радуй* (В. Шукшин, 246). — *Умееш ли да се радваш — радвай се, умееш ли да рад-
ваш — радвай* (192).

Съюзът **ли** има предимства пред останалите условни съюзи и при подчертаване на задължителното и категорично заключение.

Напр.: *Если она скажет хоть одно слово, он погиб* (Е. Парнов, 34). —*Каже ли тя още една дума, той е загинал* (35).

Ако в руския текст има безсъзнателно изречение с две-три условни връзки, най-често в превода се използва един и същ съюз, но за избягване на повторението се привличат и различни съюзи. Напр.: *Рыпаться станет — припугнут, не подействует приуг, найдется что-то поубоистей* (В. Астахов, 323). —**Ако** вземе да се инати — ще го сплашат, не се ли уплаши, ще се намери нещо по-сигурно (135). Опять нашло на него, — опечалился старик про себя, — Выпьет — звереет, с похмелья — тоже не скажи ничего (Ч. Айтматов, 59). — Пак го прихваниха — натъжи се старецът, — пийне ли — звяр става. **Като** е махмурлия, също — не му се мяркай (79).

Същото се наблюдава и при превода на сложни съставни изречения с повтарящ се условен съюз: ако това повторение не изпълнява специална стилистична функция, в превода могат да се появят различни съюзи: **да** и **ако**, **ако** и **ли** и пр.

Както беше споменато, в българския език значението „незабавно и задължително настъпване на следствието“ се изразява много експресивно с двойния съюз **ха-ха** и неговите варианти **а-а**, **хай-хай**. Напр.: *Ха си казал, ха се разчуло* (разчуе). *Ха кажеш, ха се разчуе. А се обадиш, а викнат по тебе*.

В преводи тази конструкция не се среща: в целия наш преводен корпус, наброяващ 1400 примера, има само един такъв пример. Разбира се, тя не може да се използва често, тъй като е стилистично маркирана, народна и в оригиналната литература се среща също рядко (в българския корпус, обхващащ 800 примера, има само 4 такива примера) и поради това е много експресивна. Напр.: *Паркетът ѝ излъскан. Хай си шавнал, хай си паднал* (Н. Хайтов, 56). *Имаше едни наточени очи, хай ги е вперил в тебе, хай та е отместил* (пак там, 76).

Този съюз изразява „неизбежност на следствието“ и „незабавно, мигновено настъпване на резултата“ и поради това в съответен народен контекст може успешно да се използва.

Разговорните и просторечни руски условни съюзи нямат в българския език съответствие (освен слабо разговорните **да** и **ли**, които имат по-специално значение). Затова при превод от руски се получава винаги забележима неутрализация на стила. Например от общо 44 примера с разговорния просторечен съюз **ежели** 36 са преведени с неутралното **ако**. За да се компенсира загубата на стил, нюансировка, се налага друга дума или словосъчетание в същата реплика да изразят загубената стилова характеристика. Напр.: *Когда бы не так, над всеми людьми давно бы уже разбой восторжествовал и давно бы нас всех за-*

губил (С. Залыгин, 137) — **Ако** не беше тъй, хайдутлукът отдавна да е възел връх и отдавна да е погубил всичко живо (162).

За съжаление не винаги и не в достатъчна степен се прилагат преводаческите компенсации. Напр.: — Ну и что, — по-прежнему продолжала твердить свое Лизка, — не отвалился бы язык, ежели бы и сказали (Ф. Абрамов, 290). — И какво от това — държеше на своето Лизка, — нямащие да ви се откъсне езикът, ако бяхте го казали (93).

Понякога преводът не само не компенсира загубата на разговорната и просторечна отсянка, но още повече се отдалечава от оригинала чрез въвеждане на книжната форма на условно на клонение. Напр.: Да у него бы кости в земле перевернулись, кабы узнал (Ф. Абрамов, 263). — В земята би се обърнал, ако можеше да научи (64).

Чрез съюза в българския превод се конкретизира типът условие: при индикативни форми на сказуемото в двете части — дали то е потенциално или реално-условно. Напр.: *Если охранунесут правильно, никаких диверсантов быть не может* (К. Симонов, 84) може да изразява предположение, допускане, т. е. потенциално условие, а ако говорещият вече знае, че това е така — реално условие. В нашия пример контекстът изяснява предположителното значение и затова е преведено: „*Ако се охранява добре, никакви диверсанти не може да има*“. В друг контекст (с причина отсянка) същото би могло да се преведе „*щом се охранява добре*“ — като реално условие. Същата двойна трактовка допуска и следното изречение: „*Если крестьянин этой большой политики не понимает, — виноват в первую очередь ты*“ (А. Толстой, 612). **Ако** селянинът не разбира тази голяма политика (при реално условие: *Щом* селянинът не разбира (И. В.), виновен преди всичко си ти (120)). Преводачите, общо взето, правилно конкретизират в българския текст модалния тип условие и грешки в избора на съюз почти не се срещат.

В някои случаи руският текст допуска още повече варианти и от съюза, който ще изберем, зависи какъв семантичен компонент ще се активизира. Напр. „*Приезжали ли кто в деревню, всегда у нас ночевали*“ може да се преведе с 4 различни съюза: **Ако** дойдеше някой в село, все у нас нощуваше”: изречението се възприема като потенциално-условно, защото се активизира алтернативният компонент (може да дойде, може и да не дойде). „*Дойдеше ли някой в село, все у нас нощуваше*“ се възприема също като потенциално-условно с подчертаване на задължителното следствие. „*Щом* (когато) дойдеше някой в село, все у нас нощуваше“ активизира темпоралния компонент, но се долавя и реално-условно значение.

В нашия руски корпус има 105 примера с реално-условно значение. 41 от тях съдържат съюза **если**, 40 — **раз**, 8 — **коли**, 6 — **когда**, 5 — **ежели** и 5 — **как**. „Специализиран“ за реално-условно значение е съюзът **раз**, който в СРЯ от 1957—1961 г. е обяснен като условен, в 17-томния речник ССРЛЯ — като условен и причинен, в „Современный русский язык“, изд. МГУ, 1964, с.581 — като условно-причинен.

Съюзът **раз** се употребява в разговорни и стилистично-неутрални текстове, но се среща и в доказателствени обоснования в научния стил. Ярката му допълнителна отсянка на обоснование, логически извод, го сближава с причинните съюзи. Гр. 70 подчертава, че в него се съдържа значението „субективно допускане на реалността на обусловеното явление“, което се съчетава със значението „непосредствена обусловеност“ на зависимата част.

В българския език реално-условното значение се изразява главно със съюза **щом**: така са преведени 105 от общо 131 руски изречения (26 от тях са безсъюзни). Затова със сигурност може да се твърди, че в българския език съюзът **щом** е типичен изразител на това значение. Но въпреки това някои автори изобщо не го споменават между условните съюзи¹⁵, докато други признават и неговото условно значение¹⁶.

Второ място по честота на употреба в реално-условно значение в нашия материал заема съюзът **като** (в 17 от 131 примера), след него идват **ако** (6 примера) и **ли** (3 примера).

Много съществена разлика между руския и българския език е тази, че в сложните съставни изречения с препозиция на подчиненото условно наред със съюзите в руски език широко се употребяват и съотносителни думи (корелати): **то, так, тогда, тут**. Разликата между тях е стилистична: **то** е стилистично неутрално, **так** и **тут** са разговорни, **тогда** — слабо разговорно. Корелатите усилват семантичната връзка между главното и подчиненото изречение и подчертават началото на заключителната част. Напр.: *Если следить за стрелкой компаса, то всегда можно найти дорогу назад* (Н. Носов, 48). *Паучок маленький, а паутины выпускает столько, что ежели ее скатать в комок, так из этого комка выйдет сорок таких паучков* (К. Паустовский, 596).

В българския език корелати почти не се употребяват: вероятно за него е несъществено подчертаването на границата между

¹⁵ К. Попов, Съвременен български език. Синтаксис. 1962. З. Генадиева-Мутафчиева, Условните съюзи в съвременния бълг. език. — В: Помагало по бълг. синтаксис, 1979 и др.

¹⁶ Ст. Стоянов, Цит съч., с. 435.

ду двете изречения, а ако все пак това е необходимо, се използват интонационни средства: прави се голяма пауза. Напр.: *Ты скажи так: если, скажи, у тебя чего худое на уме, то собирай манатки...* (В. Шукшин, 446). — *Речи му твой: ако ти, речи, задни мисли имаш — хващай си пътя* (223).

В научната литература, когато трябва да се подчертава закономерната връзка, логическият извод, можем да срещнем корелата **то**. Напр.: *От горния пример става ясно, че ако приемем теглото на водородния атом за единица, то теглото на кислородния атом ще бъде осем единици* (25). Или: Теоретическият анализ показва, че щом частницата се подчинява на квантовите закономерности, **то и полето, което възниква около нея, трябва да има квантов характер** (48).

Цитираните примери са от книгата на Й. Влахоз и И. Райчев „Физиката и физическите теории“ (Н. просв., 1969), в която се излагат обектите и методите на физиката. Тя убедително доказва, че и в научната литература корелатите се срещат много рядко: на 168 страници само 8 примера с корелата **то**, като 3 от тях са в преводен текст, т. е. може да се допусне влияние на чуждия език. При същите семантични и синтактични условия в повечето случаи корелатът липсва. Напр.: „*Ако втората частичка се измести, първата трябва да „почувствува“ това незабавно*“ (79).

Л. Андрейчин смята, че корелатът **то** не е свойствен на българския език и затова трябва да се избягва, но все пак допуска употребата му „в по-сложни изречения, когато без него би се получила неяснота“¹⁷. Нашите наблюдения обаче показват, че **то** почти не се среща в съвременния български език. За това свидетелствуват освен посочените данни и обстоятелството, че в превода на 140 руски условни изречения с препозиция на подчиненото изречение и корелат **то** той е употребен само в 4 български примера — вероятно под влияние на руския език. В останалите 136 въпреки неизбежното влияние на ИЕ в българския текст липсва корелат.

Ако съдим по употребата на частичата **то** в български текстове, би трявало да я допускаме само в случаи, когато трябва да се подчертава логическият извод, и то в примери, напомнящи по стил научен текст. Напр.: *Если на стебле такого цветка сделать надрез, то из него вытекает сок* (Н. Носов, 31). — *Ако на стъблото на такова цвете се направи разрез, то от него потича сок* (27).

¹⁷ Л. Андрейчин, Цит.съч., с. 409.

Единственият руски корелат, който се отразява обикновено в българския превод, е тогда: това се обяснява с обстоятелството, че той не само разграничава зависимата от главната част, подчертавайки заключителния характер на главната, но и носи логическото ударение, т. е. подчертава, че „именно в този случай“ се наблюдава резултатът, изразен в главното изречение. Срв.: *Если так, тогда в мир входит ужас* (А. Толстой, 556). — *Ако е тъй, тогава в света навлиза ужасът* (51). *Если человек сам себя не любит, тогда он никого не может любить, — на что он тогда пригоден?* (пак там, 597). — *Ако човек не обича самия себе си, тогава никого не може да обича — за какво е годен тогава?* (102).

В заключение трябва да подчертаем, че преводаческата практика дава богат материал за съпоставителни изследвания не само от теоретико-практическо, но и от чисто теоретично естество: анализирането на различни езикови средства в ИЕ и ПЕ в едни и същи контекстуални условия дава възможност да се откроят особености на употреба, които не се забелязват при проучвания в рамките на един език.

СЪКРАЩЕНИЯ

ИЕ — изходен език (език на оригинала)

ПЕ — приемаш език (език на превода)

ИТ — изходен текст (оригинал)

ИИБЕ — Известия на Института за български език

СРЯ — Словарь русского языка в четырех томах, М., 1957—1961 г.

ССРЛЯ — Словарь современного русского литературного языка в 17-и томах
М. — Л., 1951—1965.

ИЗТОЧНИЦИ НА ИЛЮСТРАТИВНИТЕ ПРИМЕРИ

1. Ф. Абрамов, Две зимы и три лета., Избранное, т. I, ИХЛ, М., 1975; превод изд. Хр. Г. Данов, Пловдив, 1978; прев. Е. Георгиева.
2. Ч. Айтматов, Белый пароход, Новый мир, 1970, кн. 1; превод Н. култ., С., 1976; прев. Н. Христова; Пегий пес, бегущий краем моря — превод Партиздат, С., 1978, прев. К. Витанова.
3. С. Аleshин, Пьесы. Все остается людям, Сов. пис., М., 1972; превод Н. култ., С., 1973, прев. Н. Левенсон.
4. В. Астахов, Царь-рыба, Сов. пис., М., 1977; превод Н. култ., 1979; прев. Ив. Бояджиев.
5. П. Вежинов, Ведна тъмна нощ, Бълг. пис., 1965; превод ИЛИЯ, 1964, прев. Н. Айба.
6. Й. Влахов, Райчев, И., Физиката и физическите теории, Н. просв., С., 1969.
7. Д. Димов, Тютюн, Н. култ., С., 1961; превод ГИХЛ, М., 1961, прев. колектив.
8. С. Залыгин, Комиссия, Мол. гвардия, М., 1976; превод Н. култ., 1977, прев. К. Савов.

9. К. Калчев, При извора на живота, Бълг пис., С., 1957; превод Прогресс, М., 1973, прев. Н. Глен.
10. Н. Носов, Приключения Незнайки, Детгиз, М., 1960; превод Отечество, 1978, прев. Д. Минчева.
11. Е. Парнов, Ларец Марии Медичи, Детгиз, М., 1972; превод Н. култ., 1978, прев. С. Флорин.
12. К. Паустовский, Собрание сочинения, т. VI, 1958; превод Н. култ., 1978, прев. С. Бранц.
13. П. Проскурин, Судьба, Сов. пис., М., 1973; превод Н. култ., С., 1975, прев. М. Наков.
14. К. Симонов, Живые и мертвые, Сов. пис., М., 1960; превод Н. култ., С., 1975, прев. Ат. Далчев.
15. Ем. Станев, Крадецът на праскови, Н. култ., С., 1948; превод София-прес, С., 1976, прев. М. Михелевич.
16. А. Толстой, Хождение по мукам. Хмурое угро, Худ. лит., М., 1968; превод Н. култ., С., 1979, прев. К. Койчева.
17. Н. Хайтов, Диви разкази, Хр. Г. Данов, Пловдив, 1970.
18. М. Шолохов, Тихий Дон, Худ. лит., М., 1968; превод Н. култ., 1967, прев. Г. Жечев.
19. В. Шукшин, Рассказы. Мол. гвардия, М., 1975; превод Н. младеж, 1978, прев. К. Витанова, Л. Минкова.